

«مطالعات جامعه‌شناسی»

سال دهم، شماره سی و نهم، تابستان ۱۳۹۷

ص ص ۱۴۴-۱۲۵

تحلیل گفتمان جامعه‌شناختی مذاکره‌های مجلس هشتم شورای اسلامی

در خصوص قانون حمایت از خانواده

نوریه انصارین^۱

دکتر حسن سرایی^۲

دکتر باقر ساروخانی^۳

دکتر فیروز راد^۴

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۷/۱/۱۹

تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۳۹۷/۳/۲۸

چکیده

بررسی تاریخ اجتماعی و سیاسی ایران نشان دهنده اهمیت موضوع زنان و خانواده برای سردمداران گفتمان‌های سیاسی مسلط و معارض است. تحقیق حاضر باهدف شناسایی گفتمان‌های مسلط خانواده در مجلس شورای اسلامی و تحلیل جامعه‌شناختی آن‌ها، انجام گرفته است. این تحقیق با روش تحلیل گفتمان بر روی مذاکرات نمایندگان مجلس هشتم در موضوع قانون حمایت از خانواده صورت پذیرفته و چشم‌انداز نظری آن بر مبنای نظریه‌های عاملیت- ساختار، نظام کنش، بازنمایی و جهانی شدن تدوین شده است. یافته‌های حاصل از تحلیل متن و تحلیل زمینه مذاکرات نشان می‌دهد که نظم گفتمانی این مجلس در موضوع «خانواده و زنان»، شامل سه گفتمان (سنت‌گرای اصولگرا، سنت‌گرای اعتدالی و نوگرای اصلاح‌طلب) است و گفتمان «سنت‌گرای اعتدالی» با توجه به بافت و شرایط اجتماعی و حضور اکثریتی در بین مذاکره‌کنندگان، گفتمان مسلط بوده است. این گفتمان توانسته بین «گفتمان سنت‌گرای اصولگرا» (به عنوان گفتمان مسلط بر ساختار سیاسی و اقتصادی) و «گفتمان اعتدال‌گرای سنتی» (به عنوان گفتمان مسلط بر ساختار اعتقادی و عرف اجتماعی) ارتباط برقرار کند و از رویارویی این دو (مثلاً در موضوع ازدواج موقت) جلوگیری نماید.

واژگان کلیدی: تحلیل گفتمان، مذاکرات مجلس، گفتمان‌های خانواده، قانون حمایت از خانواده،

جامعه‌شناسی.

۱. دانشجوی دکترای جامعه‌شناسی، گرایش فرهنگی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات، تهران- ایران.

E- mail: noorinansarin@gmail.com

۲. استاد گروه جامعه‌شناسی، دانشگاه علامه طباطبایی، تهران- ایران (نویسنده مسئول).

E- mail: hsaarie@yahoo.com

۳. استاد گروه جامعه‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات، تهران- ایران.

E- mail: saroukhani@yahoo.com

۴. استادیار گروه علوم اجتماعی، دانشگاه پیام نور- صندوق پستی ۱۹۳۹۵۳۶۹۷، تهران- ایران.

E- mail: rad_291@yahoo.com

بیان مسأله

اگر گفتمان را به عنوان یک نظام بازنمایی، شیوه‌ای خاص برای سخن گفتن در مورد جهان و فهم آن در درون یک اپیستمه در نظر بگیریم (یورگنسن و فیلیپس، ۱۳۸۹: ۸۸؛ و آقا گل‌زاده، ۱۳۹۴: ۳۹-۴۰)، خانواده و زن به عنوان دو عنصر به هم تنیده در جامعه سنتی ایران، همزمان با انقلاب مشروطه به عنوان سوژه‌ای پروبلماتیزه شده، وارد گفتمان سیاسی شدند و تراکمی از گفتارها، گزاره‌ها و نظریه‌ها را حول خود ممکن ساختند. فهم پروبلماتیک از این حیث ضرورت دارد که تأمل بر وضعیت و خاص بودگی وضعیت همواره مقید به دستگاه نظری (از نظر آلتوسر) و وجوه گفتمانی (از نظر فوکو) است. این امر اگر چه به ظاهر در ساخت ایده صورت می‌گیرد اما به زعم فوکو می‌تواند به پرکسیس و نماد بیانجامد (حیدری، ۱۳۸۵: ۵).

ورود یک سوژه به داخل گفتمان همزمان است با تلاش برای کنترل آن؛ یعنی هر گفتمانی بر اساس اهداف ذاتی و عملیاتی خود و جهت اعمال قدرت سعی در جهت تعریف و کنترل سوژه با ابزارهای مورد نظر خود دارد. در واقع قوانین - به عنوان ابزار همراه کردن و سازگار نمودن - وجهی از کنترل عملیاتی سوژه هستند که در چارچوب قدرت حاکمیت بنیاد (به زعم فوکو) شکل می‌گیرند. این قدرت در قالب دولت و نهادهای سیاسی تبلور می‌یابد. نهادها تجلی ایده‌ها هستند که در قالب قوانین و مقررات نمود پیدا می‌کنند (حسین‌زاده، ۱۳۹۱: ۸۵)، و مجلس به عنوان مهم‌ترین نهاد بر ساخت قوانین در بسیاری از کشورها از جمله ایران به حساب می‌آید (میرزاحمدی، ۱۳۹۴: ۴). محلی که خط‌مشی‌ها و الزام‌های سیاسی در قالب لایحه و طرح وارد صحن علنی شده و مورد مذاکره و بحث واقع می‌گردد و در نهایت گفتمان مسلط خواسته و خوانش خود را در قالب قانون به تصویب می‌رساند و بدین ترتیب روند رسمی یک موضوع را مشخص، تدوین و اصلاح کرده، یا تغییر می‌دهد، البته همه این‌ها بدون وجود گفتمان یا خرده گفتمان معارض بی‌معناست.

بررسی تاریخ اجتماعی و سیاسی ایران نشان دهنده اهمیت موضوع زنان و خانواده برای سردمداران گفتمان‌های سیاسی مسلط و معارض، همراه با محدود کردن زن با توجیه حفظ کیان خانواده از سوی یک طرف و مقاومت بر سر این موضوع از سوی طرف مقابل بوده است. برای نمونه می‌توان به تلاش برای تغییر شرایط زنان و خانواده در جهت مدرن‌سازی از سوی دولت پهلوی و متقابلاً اعتراض‌ها و تظاهرات برخی از مردم در مورد اهمیت حجاب و وضعیت خانواده در آن دوره زمانی هم‌چنین سوگیری متفاوت علما و روشنفکران در خصوص این موضوع و تظاهرات و اعتراض‌های متعدد در مورد عفاف و حجاب بعد از انقلاب به خصوص در دوره دولت اصلاحات و دوره اخیر (به عنوان مثال راهپیمایی سراسری ۲۱ تیر ۹۵ در مورد اعتراض به وضعیت حجاب و عفاف در جامعه همراه با فراخوانی و تبلیغ‌ها حکومتی) و نیز بحث‌های مربوط به افزایش و کاهش جمعیت و ابعاد خانواده و ... اشاره نمود. نمونه‌های فوق حاکی از گره خوردن موضوع زن و خانواده با یکدیگر است، به گونه‌ای که نمایندگان گفتمان حاکم، حفظ یا تهدید کیان

خانواده را منوط به نوع فعالیت، رفتار، پوشش، حقوق و وظایف زن می‌دانند. همه موارد مذکور بر اهمیت حوزه خانواده و زنان در ایران به خصوص بعد از انقلاب اسلامی دلالت دارند.

حساسیت این موضوع از لحاظ سیاسی - مذهبی به قدری است که اولین قانونی که بعد از انقلاب و با برچسب غیر شرعی بودن، لغا گردید، قانون حمایت از خانواده (مصوب ۱۳۵۴) بوده است. بعد از لغو این قانون موضوعها حقوقی خانواده مطابق قانون مدنی مانند موضوعها عمومی به دادگاههایی تحت عنوان «دادگاه مدنی خاص» سپرده شد. لایحه تشکیل این دادگاهها در تاریخ اول مهر ۱۳۵۸ به تصویب رسید؛ بر طبق ماده اول لایحه قانونی مذکور، «دادگاه مدنی خاص تشکیل می‌شود از یک مجتهد جامع‌الشرایط و یا فرد صالحی که از طرف وی باشد و یک یا دو مشاور از قضات دادگستری ولی صدور حکم با مجتهد مذکور یا منصوب او است که ریاست دادگاه را خواهد داشت».

با عنایت و امعان نظر به مباحث فوق دو سؤال اصلی تحقیق حاضر عبارتند از این که، از منظر جامعه‌شناسی و بر اساس مذاکرات مجلس هشتم شورای اسلامی کدام گفتمان بر حوزه خانواده مسلط بوده‌اند و علت این تسلط چگونه قابل تبیین است؟

چشم‌انداز نظری

نظام اجتماعی متشکل از عناصری است که ساختارها، نهادها، عملیاتها و گفتمانها از جمله آنها هستند؛ تغییر این عناصر به سرعت و سهولت انجام نمی‌گیرد مگر در مواقع استثنایی از جمله در انقلاب‌های سیاسی - اجتماعی؛ اگرچه زمینه‌های انقلاب نیز در طول زمان و شرایط مختلف فراهم می‌گردد، ولی وقوع آن در یک بازه زمانی کوتاه انجام می‌گردد. کوهن بر پایه نظریه‌های مختلف معتقد است تحول انقلابی معمولاً دارای ابعادی است؛ از جمله: استحاله ارزشها یا دگرگونی اسطوره‌های جامعه، تغییر ساختار اجتماعی، دگرگونی نهادها و تغییر نخبگان [و نیروهای اجتماعی مؤثر] (کوهن، ۱۳۸۱: ۶۳). انقلاب اسلامی ایران به عنوان نمونه‌ای از انقلاب‌های قرن بیستم، تغییر ساختارهای سیاسی - اجتماعی و تغییر نهادهایی مانند قوانین و تغییر نیروهای اجتماعی و نخبگان را در پی داشته است.

تمامی تغییرات فوق از جمله تغییر نهادها (مثلاً نهاد قانون) در نتیجه عملکرد عملیاتهای اجتماعی (مثلاً نمایندگان مجلس) رخ می‌دهد. اگر کنش یا عملکرد^۱ را به طور تحلیلی از کرده‌های فردی متمایز کنیم و کنش را بر جریان پیوسته کردارهای اجتماعی فرد دلالت دهیم، می‌توان مذاکراتهای نمایندگان را در مجلس، نوعی از عملکرد اجتماعی محسوب نمود.

یکی از نظریه‌پردازانی که به مفهوم عملکرد اجتماعی پرداخته است، آنتونی گیدنز می‌باشد. وی معتقد است بیشتر زندگی اجتماعی حول عملکردهایی دور می‌زند که آدمها از طریق آنها قواعد و منابع را در زندگی روزانه‌شان بازاندیشانه بکار می‌برند (اسمیت و رایلی، ۱۳۹۴: ۳۵۷).

^۱ practice

الگوی اجتماعی نظام‌مند را می‌توان بر اساس نتایج خواسته و ناخواسته عملکردها توضیح داد. از نظر گیدنز جوامع سیستم‌های ارگانیکی یا مکانیکی نیستند بلکه عملکرد بعضاً نهادینه شده‌ای هستند که همواره از طریق کنش فردی توأم با بازاندیشی، ممکن شده‌اند (سیدمن، ۱۳۹۳: ۱۹۳).

نظام‌های اجتماعی ساختار ندارند اما صفات ساختاری را به نمایش می‌گذارند. ساختارها خودشان در زمان و مکان وجود ندارند اما در نظام‌های اجتماعی به صورت عملکردهای بازتولید شده نمایانده می‌شوند (ریترز، ۱۳۷۷: ۷۰۹-۷۰۲؛ به نقل از گیدنز، ۱۹۸۹: ۳۰-۱۵).

عملکرد ستون اصلی تفکر بوردیو نیز هست. از نظر بوردیو عملکرد به دو دلیل گرایش به بازتولید ساختار و منافع [اجتماعی] دارد: نخست این که به یمن طبیعت بازشناسی اجتماعی، انباشت سرمایه مادی و فرهنگی معمولاً باعث تقویت بلندپروازی و گسترش اعتماد به نفس می‌شود (الیوت و ترنز، ۱۳۹۳: ۵۶۹؛ به نقل از بوردیو، ۱۹۸۶: ۴۱۰).

دوم این که عملکردهای مسلط معمولاً متعلق به خانواده‌های بزرگ هستند. آن‌ها می‌توانند در محدوده عرصه یا میدانی تخصصی، صلاحیت خودشان را تکمیل کنند و این کار به وسیله اعضاء خانواده خود آن‌ها که در میدان‌ها جایگیر شده‌اند صورت می‌گیرند (همان: ۵۷۰).

این عملکرد است که ساختمان ذهنی (یا منش) و جهان اجتماعی را به هم پیوند می‌دهد. از یک سوی از طریق عملکرد منش ساخته می‌شود و از سوی دیگر در نتیجه عملکرد است که جهان اجتماعی بازتولید می‌شود. اگرچه منش ساختار ملکه ذهن شده‌ای است که اندیشه و گزینش را مقید می‌کند اما تعیین کننده جبری اندیشه و کنش نیست. منش یا ساختمان ذهنی پیشنهاد می‌کند ولی انسان‌ها خرفت نیستند؛ البته کاملاً هم عقلانی نیستند (ریترز، ۱۳۷۷: ۷۲۲).

اگر عملکرد اجتماعی را به دو نوع بیانی و غیربیانی تقسیم کنیم، مذاکره‌های و مباحث نمایندگان مجلس جزئی از عملکردهای بیانی محسوب می‌گردد که ابزار بیان هم زبان می‌باشد. کارکرد اساسی و بنیادین رسانه‌ای مانند زبان عبارتست از بازنمایی واقعیت‌های جهان خارج برای مخاطبان. اغلب، دانش و شناخت ما از جهان به وسیله رسانه‌ها ایجاد می‌شود. بر این اساس بازنمایی، عنصری محوری در ارائه تعریف از واقعیت است (واتسون و هیل، ۲۰۰۶: ۲۴۶).

این تعریف به درستی محیط بیانی را محیطی ایدئولوژیک می‌داند که در چارچوب‌های مشخص ایدئولوژیک فعالیت می‌کنند. هال، بازنمایی را به همراه تولید، مصرف، هویت و مقررات، بخشی از چرخه فرهنگ^۱ می‌داند. او در ابتدا این ایده را مطرح می‌کند که "بازنمایی، معنا و زبان را به فرهنگ ربط می‌دهد" (هال، ۱۹۹۷: ۱۵)، و سپس در ادامه بحث خود، به بسط ابعاد مختلف ایده بازنمایی که مشتمل بر

¹ the circulate of culture

مفاهیم معنا، زبان و فرهنگ است می‌پردازد و از خلال تحلیل‌های خود نگاهی جدید به مفهوم بازنمایی را شکل می‌دهد. مفهومی که به گفته خود هال فرایندی «ساده و سر راست» نیست. برای هال، زبان در مفهوم عام آن مطرح است و طیف وسیعی مشتمل بر زبان نوشتاری، گفتاری، تصاویر بصری، زبان علائم حرکتی، زبان مُد، لباس، غذا و ... را در بر می‌گیرد (همان: ۱۹). وی نظریه‌های برساختی را منطبق با ویژگی عمومی و اجتماعی زبان می‌داند. بر مبنای این رویکرد، چیزها هیچ معنای خود بسنده‌ای ندارند بلکه ما، معانی را می‌سازیم و این عمل را به واسطه نظام‌های بازنمایی مفاهیم و نشانه‌ها انجام می‌دهیم (همان: ۳۸-۳۴).

هال به طور ضمنی اشاره به مسئله «قدرت» در زبان دارد و با نگاه غیر فرمال به زبان، آن را نظامی خنثی نمی‌بیند بلکه زبان را نظامی می‌پندارد که قدرت در خلال آن جریان می‌یابد و این مسئله‌ای است که در دیدگاه سوسوری مورد اغفال واقع شده است. وی معتقد است، نگاه صرف نشانه‌شناختی، فرایندهای بازنمایی را صرفاً به زبان محدود می‌کند و آن را به نظامی بسته فرو می‌کاهد که به واسطه ایستا بودن مورد تهدید جدی قرار می‌گیرد اما گسترش و بسط بازنمایی در معنای متأخر آن که مبتنی بر ایده فوکویی-دریابی است، آن را به "منبعی برای تولید دانش اجتماعی بدل می‌کند که سیستمی باز و مرتبط با کنش‌های اجتماعی و مسئله قدرت است" (همان: ۴۲).

می‌توان عمل بازنمایی را به یک نظام بزرگ‌تر به نام گفتمان مرتبط ساخت. گفتمان‌ها نظام‌های بازنمایی وسیع‌تر و قدرت‌مندتری هستند که توان ایجاد و تغییر مفاهیم و معانی آن‌ها را در سطح خرد و کلان را دارند. فوکو سؤال از بازنمایی را با نهادهای سیاسی، اشکال مختلف زندگی اجتماعی و نظام‌های ممنوعیت و اجبار مرتبط می‌کند. مهم‌ترین تفاوت میان فوکو و دیدگاه نشانه‌شناختی، نگاه گفتمانی فوکو است. او به جای زبان از گفتمان به مثابه یک نظام بازنمایی استفاده می‌کند. بنابراین مفهوم «گفتمان» از منظر فوکو، صرفاً یک مفهوم «زبان‌شناختی» نیست بلکه "گفتمان فوکویی تلاشی است برای فائق آمدن به تمایز سنتی زبان و پراکسیس [عملکرد]" (همان: ۴۴).

نورمن فرکلاف بر وجود قدرت و ایدئولوژی در بحث گفتمان‌ها تأکید می‌کند. از نظر وی، ایدئولوژی ابزار ایجاد و حفظ روابط قدرت در جامعه است و به وساطت زبان در نهادهای اجتماعی جریان می‌یابد (فرکلاف، ۱۹۸۹: ۲). بنابراین هم‌چنان که نهادهای اجتماعی میل به شیء‌وارگی و طبیعی‌سازی دارند، زبان نیز که فرآورده و برساخته اجتماعی است، میل به شیء‌وارگی و طبیعی‌سازی داشته و به این طریق به بازتولید وضع موجود می‌پردازد (همان: ۹۶).

نظریه برساخت اجتماعی واقعیت^۱ بر نقش عوامل زمینه‌ای در شکل‌دهی شناخت سوژه‌ها از جهان مادی استوار است. عوامل زمینه‌ای در قالب ایدئولوژی، اراده معطوف به قدرت، خواسته‌ها و امیال گروهی و بسیاری از مؤلفه‌های دیگر نمود می‌یابند و آن چه از واقعیت شکل می‌گیرد را در کسوت امری برساختی

¹ social construction of reality

ارایه می‌دهند. بی شک چنین مکانیسمی بر مبنای حمایت از تحقق هدف یا اهدافی خاص شکل می‌گیرد (استرینانی، ۱۳۸۴: ۱۵۳).

مفهوم عاملیت هر چند عموماً به سطح خرد و کنشگران انسانی ارجاع دارد اما می‌تواند به جمع‌های (کلان) کنشگر نیز ارجاع داشته باشد. عوامل انسانی هم افراد و هم گروه‌های سازمان‌یافته، سازمان‌ها و ملت‌ها به شمار می‌آیند (ریترز، ۱۳۷۸: ۶۶۹). پس نمایندگان مجلس، احزاب سیاسی، فراکسیون‌های داخلی مجلس عاملیت‌های اجتماعی محسوب می‌گردند که در چارچوب قواعد و منابع دست به عملکردهای اجتماعی (مانند بحث و مذاکره) می‌زنند.

پنداشت بوردیو از عاملیت قابل تقلیل به تلقی انسان به منزله کنشگر یا عامل تعریف‌کننده خود یا کنشگر محاسبه‌گر عقلانی (مانند نظریه معادله یا نظریه گزینش عقلانی) یا کنشگر تابع قاعده (مانند روش‌شناسی مردم‌نگار و نظریه کنش پارسونزی) نیست. بوردیو کنش فردی را شهودی، استراتژیزه‌کننده و ابتکاری توصیف می‌کند (سیدمن، ۱۳۹۳: ۲۰۴-۱۹۵).

بوردیو ساختارهای عینی را مستقل از آگاهی و اراده عاملان انسانی می‌انگارد البته عاملیت‌ها می‌توانند عملکردها یا صورت‌های ذهنی‌شان را هدایت کرده و آن‌ها را مقید سازند (ریترز، ۱۳۷۸: ۷۳۴-۷۱۵؛ به نقل از بوردیو، ۱۹۸۹: ۱۴ و ۴۶۸).

برخلاف بوردیو که به صورت ضمنی بر قدرت ساختارها در قالب ساختمان ذهنی یا عادت‌واره تأکید دارد، گیدنز معتقد است که انسان‌ها صرفاً به سمت عمل بر اساس منافع و علائق، ارزش‌ها و نیازها سوق داده نمی‌شوند، آن‌ها صرفاً خود را با هنجارها و عرف اجتماعی وفق نمی‌دهند بلکه کنش آن‌ها حاوی دانش عملی از جهان‌شان و قابلیت تأمل در شرایط کنش‌شان و به کار گرفتن این دانش در رفتارشان است. انسان‌ها عاملانی مطلع، اهل بازانديشي و صاحب مهارت‌اند (سیدمن، ۱۳۹۳: ۱۹۳).

نمایندگان مجلس به عنوان عاملیت‌های اجتماعی و یکی از نیروهای اجتماعی مؤثر بعد از انقلاب مشروطه به پشتوانه سرمایه فرهنگی خود در میدانی به نام مجلس برای کسب قدرت و منزلت تلاش می‌کنند. مفهوم میدان، پهنه زندگی اجتماعی مانند هنرها، صنعت، قوانین، پزشکی، سیاست و نظایر آن را شامل می‌شود. منش‌ها به عاملان در دست آوردن و کاربرد صورت‌های خاصی از سرمایه فرهنگی که برای موفقیت در هر حوزه لازم است کمک می‌کنند یا مانع می‌شوند.

میدان، میدان کشمکش‌ها نیز هست، نوعی بازار رقابتی که در آن انواع سرمایه‌ها (اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و نمادین) به کار می‌رود. به هر روی زمینه قدرت (سیاسی) از همه مهم‌تر است. سلسله مراتب قدرت و زمینه سیاسی، ساختار همه زمینه‌های دیگر را تعیین می‌کند (سیدمن، ۱۳۹۳: ۲۰۶-۱۹۷).

مفهوم نهاد، تقریباً به طور مستقیم از مفهوم کنش [یا عملکرد] و قواعد نشأت می‌گیرد. نهادها، سازماندهی قواعد ضمنی (ساختارها) در زمان و مکان هستند. منظور از نهاد، سازمانی شبیه قلب یا دانشگاه نیست بلکه مفهومی مانند ازدواج است، نوعی عملکرد اجتماعی که طی زمان طولانی و در مکان

عمیقاً جا گیر شده است. کنش‌های انسانی و لذا عملکرد اجتماعی خصوصیات معینی دارند که نهادها بر اساس آن‌ها بنا شده‌اند (کرایب، ۱۳۹۲: ۱۴۷-۱۴۵).

گیدنز معتقد است نهادها مجموعه‌هایی از عملکردها هستند و چهار نهاد را تشخیص می‌دهد که عبارتند از نظم‌های نمادین، نهادهای سیاسی، اقتصادی و قانون. وی بر دگرگونی نهادها در راستای زمان و مکان نیز توجه دارد و تأکید می‌کند که محققان به شیوه‌های دخالت رهبران بر نهادهای گوناگون و نقش آن‌ها در دگرگون ساختن الگوهای پایه بسیار حساس می‌باشند (ریترز، ۱۳۷۷: ۷۰۹-۷۰۲).

بحث در مورد ساختارهای اجتماعی با توضیح درباره مفهوم نظام اجتماعی به عنوان یک کل آغاز می‌گردد. پارسنز معتقد است نظام اجتماعی از مجموعه‌ای از کنشگران فردی تشکیل شده است که در موقعیتی که دست کم جنبه‌ای فیزیکی یا محیطی دارد، با یکدیگر کنش متقابل دارند. این کنشگران بر حسب گرایش به ارضای حد مطلوب برانگیخته می‌شوند و رابطه‌شان با موقعیت‌های‌شان و هم‌چنین با یکدیگر بر حسب و به واسطه یک نظام ساختاربندی شده فرهنگی و نمادهای مشترک مشخص می‌شود (ریترز، ۱۳۷۷: ۱۳۷-۱۳۴؛ به نقل از پارسنز، ۱۹۵۱: ۷-۵).

پارسنز به عنوان یک کارکردگرایی ساختاری در جامعه چهار ساختار یا خرده نظام را بر حسب کارکردهایی که انجام می‌دهند تشخیص می‌دهد. نظام اقتصادی، خرده نظامی است که کارکرد تطبیق با محیط را از طریق کار، تولید و تخصیص، برای جامعه انجام می‌دهد. سیاست یا نظام سیاسی کارکرد دستیابی به هدف را از طریق پیگیری هدف‌های اجتماعی و بسیج کنشگران و منابع در جهت هدف انجام می‌دهد. نظام اعتقادی کارکرد سکون را از طریق انتقال فرهنگ (ارزش‌ها و هنجارها) به کنشگران انجام می‌دهد. سر انجام این که کارکرد یکپارچگی را عرف اجتماعی (برای مثال، قوانین) انجام می‌دهند و همین عرف است که عناصر گوناگون تشکیل دهنده جامعه را با هم هماهنگ می‌سازد (ریترز، ۱۳۷۷: ۱۳۸-۱۳۷؛ به نقل از پارسنز و پلات، ۱۹۷۳).

نوع و روش تحقیق

تحقیق حاضر با یک روش کیفی تحت عنوان «تحلیل گفتمان» انجام گرفته است. از آن جایی که داده‌های خام این تحقیق به صورت گفتگو و مذاکره بوده‌اند، به نظر می‌رسد روش تحلیل گفتمان بهتر می‌تواند در رسیدن به اهداف تحقیق یاری رساند. در استفاده از روش فوق، از نظریه‌های روش‌شناختی فرکلاف، لاکلاو و موفه و هم‌چنین روش روئیز استفاده شده است.

جامعه آماری

جامعه آماری تحقیق حاضر، متن جلسات مذاکره نمایندگان مجلس شورای اسلامی بین ۱۳۸۷/۳/۷ تا ۱۳۹۱/۳/۶ می‌باشد زیرا تنها مجلسی است که بعد از انقلاب اسلامی موضوع حمایت از خانواده در آن مطرح گردیده است. چون کل متن فوق بررسی شده، نیازی به نمونه‌گیری نبوده است.

شیوه تجزیه و تحلیل داده‌ها

برای تحلیل گفتمان‌های خانواده از دید جامعه‌شناختی، داده‌ها در سه سطح مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته‌اند: سطح متنی^۱، سطح زمینه‌ای^۲ و سطح تفسیری^۳. باید توجه داشت که رابطه سطوح با یکدیگر دایره‌ای است و نه خطی.

پایایی و اعتبار

در تحلیل گفتمان بحث تفسیر در میان است و از داده‌های کمی یا سخت خبری نیست. اعتبار یک چنین پژوهشی به قدرت و منطق استدلال‌های آن متکی است؛ حتی استدلال‌هایی که به بهترین وجه ساختار یافته‌اند، می‌توانند در معرض مطالعه ساختارشکنانه و تفسیرهای خلاف و نقض کننده قرار گیرند. با این حال یورگنسن و فیلیپس ۳ معیار برای اعتبار ارائه می‌دهند که اعتبار پژوهش حاضر نیز بر مبنای آن بیان می‌شود:

جدول شماره (۱): معیارهای اعتبار تحلیل گفتمان و انطباق آن با تحقیق

معیارهای اعتبار	انطباق معیار با پژوهش
استحکام تحلیل	تلاش شده تمام مشخصه‌های متن مذاکره‌های نمایندگان مورد توجه و بررسی قرار گیرند
جامعیت تحلیل	تلاش شده تمامی جنبه‌های مرتبط با خانواده در متن مورد ارزیابی و بررسی قرار گیرند.
شفافیت تحلیل	سعی شده روش، مراحل تحقیق و یافته‌های آن به طور قابل فهم و روشنی بیان گردد و امکان بازتحلیل بر مبنای آن فراهم گردد.

مسأله پایایی در تحلیل گفتمان با این امر سر و کار دارد که آیا پژوهشگران مختلف متن مورد نظر را با روش‌های مشابه، تفسیر مشابهی خواهند کرد. طبق نظر استراتون با توجه به این که احتمال دارد پژوهشگران در زمینه عامل‌های انگیزشی، انتظارات، آشنایی و اجتناب از ناراحتی با هم فرق داشته باشند هیچ تضمینی برای چنین پایایی‌ای وجود ندارد. بنابراین می‌بایست پذیرفت که تفسیر داده‌ها در این گزارش جنبه ذهنی دارند و پژوهشگر دیگری ممکن است این داده‌ها را به صورت متفاوت تفسیر نماید (میرزائی، ۱۳۹۵: ۱۰۶).

¹. textual level (analysis)

². contextual level (analysis)

³. interpretational level (analysis)

شناسایی و تبیین گفتمان مسلط خانواده در مذاکرات نمایندگان (مجلس هشتم شورای اسلامی) بررسی متن مذاکرات نمایندگان مجلس هشتم در جلسات مربوط به لایحه حمایت از خانواده و تحلیل محتوای آن حاکی از وجود موضوع‌ها و مفاهیم زیر در فضای مذاکرات می‌باشد:

شوهر نیمه مقتدر: شوهر در میان حامیان لایحه، دارای حق داشتن همسر دائم و نیز همسر موقت (در چارچوب شروطی که مشخص شده است) می‌باشد. مرد حق طلاق زن به شرط اجازه دادگاه را نیز دارد. موارد مورد تأکید نمایندگان می‌باشد:

- حق داشتن همسر دائم

- حق داشتن همسر موقت (در چارچوب ماده ۱۶ قانون حمایت خانواده ۱۳۵۴ و ثبت در هنگام بارداری)
- حق طلاق (ثبت با مجوز دادگاه)

نمونه: علی شاه‌رخ: «ما معتقدیم قوانینی که مجلس تصویب می‌کند باید طوری باشد که بنیان خانواده محکم شود. در شرع مقدس و قوانینی که ما داریم اصل بر تک همسری است، ازدواج مجدد با شرایط و ملاحظاتی در بعضی موارد انجام می‌شود که آن هم لازم است...» (۱۳۸۷/۶/۱۹).

محمد دهقانی نقندر: «پس در فقه و احادیث متعدد ما بر ازدواج موقت تأکید شده، در قانون مدنی ما در زمان رضاشاه که این قانون تصویب شده بر ازدواج موقت تصریح شده و ثبت آن هم در هیچ قانونی وجود نداشته. این موضوع اول روشن بشود که فکر نکنیم حالا می‌خواهیم یک چیز جدیدی تصویب کنیم یا یک تأسیس جدیدی وجود دارد...» (۱۳۸۹/۶/۸).

محمد دهقانی نقندر: «ما آمدیم یک محدودیتی ایجاد کردیم و گفتیم آقا! این قوانینی که الان وجود دارد، از حالا اگر این ازدواج موقت منجر به بارداری شد، زوجین موظف باشند که برونند این ازدواج را ثبت کنند که حقوق آن جنین و طفل لطمه نخورد. ما چیز جدیدی نیاوردیم...» (۱۳۸۹/۶/۸).

امین حسین رحیمی: «آن چه در شرع مقدس اسلام و قوانین ما وجود دارد اصل، بر ازدواج دائم است و خانواده با ازدواج دائم تشکیل می‌شود، بنابراین اصل ازدواج دائم است اما در موارد خاص و شرایط ضروری برای جلوگیری از فساد، برای این که جامعه مصونیت پیدا کند ازدواج موقت در شرایطی پذیرفته شده...» (۱۳۸۹/۶/۷).

علی لاریجانی: «در این که نکاح موقت در اسلام هست تردیدی نیست، در این که این موضوع می‌تواند برای جامعه از فحشاء جلوگیری کند، این هم تردیدی نیست. اما نظام‌مند کردن این باید به نحوی باشد که آسیب‌هایی به وجود نیارد. در مورد ماده (۲۳) هم همین طور است، یعنی در قانون اسلام به اصل عدالت و تمکن در آن قید شده، حالا تمکن جسمی، مالی و اخلاقی. این جا برخی از شروط آمده که این شروط خوب است، اما آن قاعده اصلی نیامده و یک نقص در آن وجود دارد...» (۱۳۸۹/۶/۷).

زن (همسر) وابسته دائمی: زن دائمی و رسمی مرد حق دریافت نفقه در زمان زندگی مشترک و بعد از طلاق، اجرت‌المثل و ... را دارد. او از لحاظ اقتصادی وابسته است و حق طلاق توافقی، حق طلاق وکالتی از طرف مرد و طلاق در صورت عسر و حرج را نیز دارد.

- حق ازدواج دائم (با آگاهی از اعتیاد و بیکاری مرد)

- حق طلاق (توافقی، وکالتی، عسر و حرج و ...)

- حق اقتصادی (دریافت نفقه در زمان زندگی مشترک و طلاق، اجرت‌المثل، جهیزیه، هزینه کرد خود در خانواده بعد از طلاق)

- حق رفتار مناسب دیدن (بدون بدرفتاری، فحاشی و کتک‌کاری)

نمونه: الهیار ملک‌شاهی: «در این ماده یک تأسیس جدیدی در واقع بنا بود که ایجاد شود و آن این که در مواردی که اختلاف بین زوجین صورت می‌گرفت و زوجه ادعا می‌کرد که به لحاظ این که حقوق بگیر بوده یا درآمدی را داشته و این درآمد را در منزل شوهر هزینه کرده تقاضای دریافت این را داشت که معمولاً بنا به اصول حقوقی علی‌القاعده باید ادعای خودش را ثابت می‌کرد مبنی بر این که اولاً هزینه‌ای که کرده از درآمد خودش بوده، ثانیاً با اجازه یا اذن شوهر بوده و یا به امر شوهر این کار را انجام داده، اما در این ماده اشاره شده بود که این مبالغ و هزینه‌ها را می‌تواند مطالبه کند مگر این که زوج قصد تبرع داشته باشد و این اثبات قصد تبرع را بر عهده زوج گذاشته بودند ...»

علی لاریجانی: «حالا اگر یک مردی بدرفتاری کرد، همسر خود را کتک زد یا فحاشی کرد یا مانع از حضور او در حقوق اولیه اجتماعی شد، این کجا آمده که این می‌تواند به دادگاه شکایت کند و از حقوق او دفاع شود. این‌ها نقایصی است که وقتی ما می‌خواهیم یک طرح جامعی برای صیانت از حقوق خانواده بدهیم، این نقایص می‌تواند مشکل ایجاد کند.»

محمد دهقانی نقندر: «اگر زوج این را ثابت کند دیگر زوجه مستحق دریافت مابه‌ازای هزینه‌هایی که کرده نیست، اما اگر نتواند ثابت کند، زوجه با اجازه و با امر شوهر رفته هزینه‌ای را برای زندگی مشترک انجام داده علی‌القاعده باید بگیرد، مگر این که شوهر بیاید ثابت کند که این هزینه‌ای که انجام داده درست است که با امر و اذن من بوده است اما همراه با قصد تبرع بوده است و ایشان به رایگان رفته این هزینه‌ها را انجام داده. اگر شوهر این را ثابت کرد که هیچ، اگر ثابت نکرد طبیعتاً این هزینه‌هایی که زوجه برای زندگی مشترک انجام داده است باید از زوج دریافت کند. این چیزی که تصویب شده دقیق است ...»

زن (همسر) موقت مشروط: زن موقت می‌تواند در خانواده سنت‌گرای اعتدالی باشد ولی حضور او غیر رسمی است و تنها زمانی می‌تواند رسمی گردد که باردار شود و این هم برای حمایت در دوران بارداری و هویت داشتن فرزند حاصل از ازدواج موقت است.

نمونه: علی لاریجانی: «بارداری با دوران وضع حمل متفاوت است. یعنی می‌خواهد بگوید اگر عقد موقت منجر به بارداری شد باید حتماً ثبت بشود در غیر این صورت ثبت نیاز نیست» (۱۳۸۹/۶/۳).

مادر اقتصادی: نمایندگان حامی لایحه تنها از امکان مادر در ارائه تقاضای دریافت نفقه فرزند به دادگاه صحبت می‌کنند.

نمونه: موسی غضنفرآبادی: «همکاران محترم توجه داشته باشید که اگر ماده (۶) نباشد چه اتفاقی می‌افتد و چه مشکلی را ایجاد می‌کند. اولاً همیشه طفل یا محجور ممکن است ولی یا کسی که از آن نگهداری کند به عنوان ولی قهری وجود نداشته باشد. مادر به عنوان نگهدارنده طفل باشد، به ضرورت یا اصلاً ممکن است هیچ کدام از این‌ها وجود نداشته باشد، نه ولی قهری باشد، نه پدر باشد، نه جد باشد، نه مادر باشد، یک کسی است که دارد از طفل حضانت می‌کند می‌خواهد اقامه دعوا کند» (۱۳۸۹/۶/۲).

- حق دفاع از حقوق اولیه اجتماعی

نمونه: علی لاریجانی: «حالا اگر یک مردی بد رفتاری کرد، همسر خود را کتک زد یا فحاشی کرد یا مانع از حضور او در حقوق اولیه اجتماعی شد، این کجا آمده که این می‌تواند به دادگاه شکایت کند و از حقوق او دفاع شود. این‌ها نقایصی است که وقتی ما می‌خواهیم یک طرح جامعی برای صیانت از حقوق خانواده بدهیم، این نقایص می‌تواند مشکل ایجاد کند».

فرزند زن دائم: فرزندان زن دائم حق تأمین شدن نیازهای مادی‌شان توسط پدر و حق ملاقات با والدین بعد از جدایی آن‌ها را دارند.

- حق به دور بودن از کودک آزاری‌ها و اجحاف‌ها

- حق ملاقات با والدین (در صورت جدایی آنان)

- حق تأمین نیازهای مادی و معنوی از طرف پدر

نمونه: علی لاریجانی: «بسیاری از مسائل است در مورد حقوق کودکان، کودک آزاری‌ها یا بعضی از اجحاف‌هایی که به کودکان می‌شود، مسائل این‌ها باید در قانون بیاید، اگر بخواهیم از خانواده صیانت کنیم، این‌ها که در این جا نیامده ...» (۱۳۸۹/۶/۲).

حسینعلی شهبازی: «با توجه به جرمه‌های سبکی که در رابطه با دیدار و ملاقات فرزند با پدر و یا مادر وجود دارد، ممکن است پدر و یا مادر را از ملاقات با فرزندش محروم کنند که خوشبختانه در قانون جدید جرمه‌های بسیار سنگینی برای این موضوع پیش‌بینی شده و پیش‌بینی شده که این جرمه‌های سنگین سال به سال با توجه به نرخ تورم افزایش پیدا کند ...» (۱۳۸۹/۵/۳۱).

محمدابراهیم نکونام: «باید نحوه ملاقات، محل ملاقات و شکل ملاقات با حکم دادگاه تغییر پیدا کند تا ضربه روحی هم به آن بچه نخورد، یا پدر یا مادری که می‌توانسته ملاقات کند و ملاقات نکرده. انصافاً این پیشنهاد خوبی است و نمی‌توان با یک آدم متجری با احساس یک پدر یا مادری یک ماه، دو ماه و سه ماه است به خاطر متجری و جسور بودن یک نفر از ملاقات بچه‌اش محروم شده است، ما موضوع را به سکوت بگذرانیم ...».

فرزند زن موقت: تنها حقی که برای این فرزندان تعریف شده، داشتن هویت و شناسنامه برای مشخص شدن پدر است.

نمایندگان گفتمان اصلی مجلس هشتم در موضوع خانواده به دین و متون مذهبی به عنوان اصلی-ترین پایگاه سنت در ایران به موارد زیر تأکید کرده‌اند:

- استناد به دین (قرآن، احادیث، روایات) در مورد موضوع‌ها خانواده

- اصل بودن تک همسری در دین مگر در موارد ضروری

- واقعیت شرعی بودن ازدواج موقت

- اجازه ازدواج موقت در قرآن

- مصلحت نبودن ثبت ازدواج موقت بنا به نظر برخی علما

- عدم ازدواج موقت، مساوی رواج فحشا و زنا

- وجود امر داوری در قرآن

- تأکید آموزه‌های قرآن بر مشاوره

- مانع نبودن اعتیاد و بیماری‌هایی مانند ایدز بر ازدواج از لحاظ شرعی

نمونه: محمد دهقانی نقندر: «البته من به این که به احادیث شیعه و اسلام اشاره نمی‌کنم که فرمودند «اگر ازدواج موقت در جامعه وجود داشته باشد، فحشا و زنا رایج نمی‌شود، اصلاً جلو آن گرفته می‌شود» این تصریح فقه ماست. ما که نمی‌توانیم چشم‌مان را بر واقعیت‌ها ببندیم و واقعیت موجود جامعه را نبینیم. ما نگران این هستیم که این واقعیت موجود که شرعی و قانونی هست یک وقتی ترویج پیدا نکند! نگران آن بخش دیگر آن باشیم که خدای ناکرده فحشا در جامعه رواج پیدا نکند، نگران آن قسمت آن باشیم...» (۱۳۸۹/۶/۸).

موسی غضنفرآبادی: «این بیماری‌ها از لحاظ شرعی مانع ازدواج نیست. یعنی ما نمی‌توانیم بباییم کسی (یک فرد بیمار) را منع کنیم و بگوییم آقا! شما نمی‌توانید ازدواج کنید. حالا چون ازدواج کردی، ما ازدواج تو را ثبت نمی‌کنیم. این شرعی نیست، این اشکال دارد...» (۱۳۸۹/۶/۸).

امین حسین رحیمی: «همکاران عزیز عنایت بفرمایند که ازدواج حق طبیعی و خدادادی هر انسانی است. انسانی که بیماری دارد نمی‌شود به این علت که شما بیمار هستید بگوییم حق ازدواج نداری. منتها در ازدواج، زن و مردی که می‌خواهند با هم ازدواج کنند باید از وضعیت یکدیگر کاملاً مطلع باشند...» (۱۳۸۹/۶/۸).

امین حسین رحیمی: «عزیزان عنایت بفرمایید! این که در ماده (۲۹) آوردیم دادگاه باید موضوع را به داوری ارجاع دهد، استحضار دارید که در طلاق دستور صریح قرآن کریم است که باید از داور دعوت شود و طرفین داور معرفی کنند...».

نمایندگان گفتمان مسلط یا حامیان لایحه به افکار عمومی، گروه‌ها و افراد نیز در موارد زیر توجه و اشاره نموده‌اند:

- توجه به نگرانی‌های زنان در لایحه حمایت خانواده
- توجه به تذکر بانوان کشور در مورد مواد ۲۳ و ۲۵
- جلوگیری از نگرانی خانواده‌ها در مورد مواد ۲۳ و ۲۵
- احترام به نظر شهروندان در مورد مواد ۲۳ و ۲۵
- توجه به نظر متخصصین بخش حقوقی، جامعه‌شناسان، روان‌شناسان و مددکاران اجتماعی
- توجه به نظر نمایندگان مجلس

نمونه: علی شاهرخی: «ماده (۲۳) که دولت آورده ازدواج مجدد را مطرح کرده که باید به دادگاه مراجعه کنید، هدف دولت این بود که برای ازدواج مجدد محدودیت ایجاد کند برای آن شرط بگذارد، منتها ما معتقدیم صرف نظر از این مناقشه‌های که بود این را هم اشاره کنم بعد از این مباحثی که مطرح شد بسیاری از بانوان کشور، بسیاری از متدینین و حتی علماء تذکر دادند این بود که در هفته گذشته ریاست محترم مجلس توصیه کردند به کمیسیون قضایی که این لایحه را با دقت بیشتری بررسی کنند...» (۱۳۸۷/۶/۱۹).

حسینعلی شهریاری: «مسأله دیگری را مطرح کردند که در جامعه در خانم‌ها نگرانی جدی به وجود آمده. اتفاقاً یکی از دلایلی که این لایحه هر چه زودتر باید تصویب بشود، نگرانی‌هایی است که متأسفانه در جامعه زنان ما وجود دارد...» (۱۳۸۹/۵/۳۱).

علیرضا سلیمی: «ملاحظه اول این است که ما می‌خواهیم مرکز مشاوره خانواده درست کنیم. این مرکز مشاوره باید متشکل از اعضای باشد که با بحث مشاوره خانواده تناسب داشته باشند. می‌گوید مثل این‌ها، که اتفاقاً کارشناسان رشته‌های مذکور مثل روان‌پزشکی، حقوق، روان‌شناسی، مددکاری اجتماعی کاملاً با مراکز مشاوره خانواده تناسب دارند...» (۱۳۸۹/۶/۲).

جدول شماره (۲): نشانه‌شناسی متن مذاکرات‌های نمایندگان (مجلس هشتم شورای اسلامی) (حامیان لایحه)

نشانه‌گر یا دال	نشان شده یا مدلول
- حق داشتن همسر موقت	ستی
- حق طلاق مرد	ستی
- حق طلاق زن در موارد خاص	ستی
- دریافت نفقه، اجرت‌المثل و ...	ستی
- رسمی شدن همسر موقت با بارداری	ستی
- تأمین نیازهای مادی فرزند توسط پدر	ستی
- استناد به دین (قرآن، احادیث و ...) در موضوع‌های خانواده	ستی
- اصل بودن تک همسری در دین مگر در موارد ضروری	اعتدالی

سنتی	- واقعیت شرعی بودن ازدواج موقت
سنتی	- اجازه ازدواج موقت در قرآن
سنتی	- مصلحت نبودن ثبت ازدواج موقت در قرآن
سنتی	- عدم ازدواج موقت مساوی رواج فحشا و زنا
سنتی	- وجود امر داوری در قرآن
اعتدالی	- تأکید آموزه‌های قرآن بر مشاوره
سنتی	- مانع نبودن اعتیاد و بیماری‌هایی مانند ایدز بر ازدواج از لحاظ شرعی
نوگرایی	- توجه به نگرانی‌های زنان در مورد لایحه حمایت خانواده
نوگرایی	- تذکر بانوان کشور در مورد مواد ۲۳ و ۲۵ لایحه
نوگرایی	- جلوگیری از نگرانی خانواده‌ها در مورد مواد ۲۳ و ۲۵ لایحه
نوگرایی	- احترام به نظر شهروندان در مورد مواد ۲۳ و ۲۵ لایحه
نوگرایی	- توجه به نظر متخصصین بخش حقوق، جامعه‌شناسان، روان‌شناسان و مددکاران اجتماعی
نوگرایی	- زن بودن نصف اعضای مراکز مشاوره
نوگرایی	- وجود مراکز مشاوره
نوگرایی	- توجه به حقوق خانواده و حقوق هر یک از زوجین
اعتدالی	- متداول شدن ازدواج موقت باعث تزلزل خانواده
اعتدالی	- تجویز ازدواج مجدد به شرط تمکن مالی و تعهد عدالت باعث تزلزل خانواده
نوگرایی	- دور بودن کودک از کودک‌آزایی‌ها و اجحاف‌ها

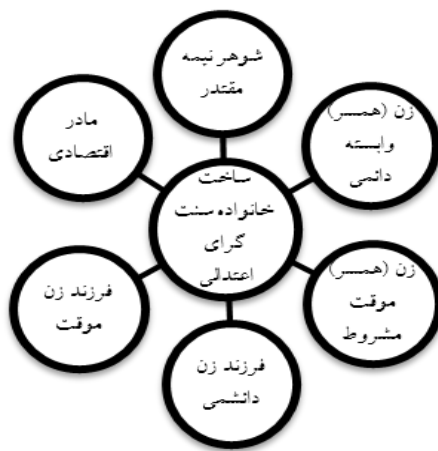
از ۲۶ نشانه شناسایی شده در مذاکره‌های نمایندگان حامی لایحه در مجلس هشتم ۱۳ مورد نشانه سنت (۵۰ درصد)، ۹ مورد نشانه نوگرایی (۳۴/۶۱ درصد) و ۴ مورد نشانه اعتدال (۱۵/۳۸ درصد) بودند. با تحلیل متن (نشانه و محتوا) و تحلیل زمینه (موقعیتی و بینامتنی) مذاکره‌های مربوط به خانواده در مجلس هشتم شورای اسلامی می‌توان گفت‌مان مسلط را «گفت‌مان سنت‌گرایی اعتدالی» نامید. دو گفت‌مان مخالف یا منتقد نیز عبارتند از: «گفت‌مان سنت‌گرایی اصولگرا»^۱ و «گفت‌مان نوگرایی اعتدالی»^۲ (انصارین، ۱۳۹۶: ۲۰۹-۲۰۰).

«گفت‌مان سنت‌گرایی اعتدالی خانواده» در کنار تکیه بر ایده‌آل تایپ سنتی مذهبی (رساله‌های علمیه مراجع تقلید) و استناد به آیات و روایات با رویکردی نیمه اعتدالی سعی می‌کند به افکار عمومی و خواسته‌های اجتماعی در مورد حقوق زنان هم توجه کند. از مجموع ۹۲ نشانه شناسایی شده ۴۸ نشانه سنت (حدود ۵۲ درصد) و ۴۲ نشانه اعتدال و نوگرایی (حدود ۴۸ درصد) بودند که نشانه تعادل نسبی بین سنت‌گرایی و غیرسنت‌گرایی در مجلس هشتم است. دال مرکزی این گفت‌مان «ساخت خانواده سنت‌گرایی اعتدالی» و دال‌های اصلی آن «شوهر نیمه مقتدر»، «زن (همسر) وابسته دائمی»، «زن (همسر) موقت

۱. در متن برای اشاره به این گفت‌مان از عبارت "مخالف (۱)" به کار برده شده است.

۲. در متن برای اشاره به این گفت‌مان از عبارت "مخالف (۲)" به کار برده شده است.

مشروط»، «مادر اقتصادی»، «فرزند زن دائم» و «فرزند زن موقت» می‌باشند. منظور از ساخت خانواده‌ای که اصل آن تک همسری است و در آن قدرت شوهر مطلق نیست بلکه مشروط به شرطی است که دادگاه آن‌ها را مشخص می‌کند، زن اصلی، زن دائمی است و قدرت محدودی به وکالت از شوهر می‌تواند داشته باشد. فرزندان این خانواده در هرم قدرت جایگاهی ندارند. در شکل (۱) مفصل‌بندی گفتمان سنت‌گرای اعتدالی خانواده ارائه شده است.

شکل شماره (۱): مفصل‌بندی گفتمان سنت‌گرای اعتدالی خانواده در مجلس هشتم شورای اسلامی

جدول شماره (۳): ویژگی‌های اصلی گفتمان سنت‌گرای اعتدالی خانواده (مجلس هشتم شورای اسلامی)

نام گفتمان	گفتمان سنت‌گرای اعتدالی خانواده مجلس هشتم
واژگان کانونی گفتمان	اصل نکاح دائم، نکاح موقت مشروط، بارداری زن موقت، طلاق با مجوز دادگاه، طلاق توافقی
واژگان کانونی مخالفان گفتمان	مخالف (۱): نکاح دائمی، نکاح موقت، رسمیت و رواج ازدواج موقت، تعدد زوجات، اجرای احکام شرعی بدون ترس
استدلال اصلی حامیان گفتمان	مخالف (۲): صیانت از حقوق تک تک افراد خانواده، توجه به ابعاد مختلف خانواده، توجه به افکار عمومی مبنای قوانین بخصوص قوانین خانواده، دین و احکام شرعی است؛ اما باید به افکار عمومی، گروه‌ها و افراد هم توجه گردد.
استدلال اصلی مخالفان گفتمان	مخالف (۱): باید احکام شرعی بدون ترس از دشمنان داخلی و خارجی اجرا گردد از جمله در مورد ازدواج موقت
دال مرکزی	مخالف (۲): باید در تدوین قانون به افکار عمومی و ابعاد اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و مدنی آن توجه شود. ساخت خانواده سنت‌گرای اعتدالی
دال‌های اصلی	شوهر نیمه مقتدر، زن (همسر) وابسته دائمی، زن (همسر) موقت مشروط، مادر اقتصادی، فرزند زن دائم، فرزند زن موقت

علت تسلط گفتمان سنت‌گرای اعتدالی در مجلس هشتم با توجه به زمینه‌های سیاسی و اجتماعی و فرهنگی زیر قابل تبیین است؛ در سال‌های پس از انقلاب اسلامی در مقابل طیف روشنفکران مذهبی که حامی تغییر ساختارهای مذهبی موجود و منطبق کردن احکام دین با ارزش‌های نوین مانند مردم‌سالاری و حقوق بشر بوده و هستند جریاناتی بوده و هستند که مایل به حفظ وضع موجود و مخالف تغییر در ساختارها و باورهای سنتی می‌باشند. هم‌اکنون واژه‌های «بنیادگرایی» یا «اصولگرایی» از طرف خود این افراد برای توصیف مشی فکری خود به کار می‌رود و اکثریت جریانات مذهبی و دستگاه و گروه روحانیت عمدتاً در مجموعه اصولگرایان شناخته می‌شوند.

طیف روشنفکران مذهبی طیف «اصولگرایان» را متهم به «تفسیر خشونت‌آمیز و واپس‌گرایانه و انحرافی از دین» می‌کنند. اصولگرایان نیز آنان را «اهل مسامحه بر سر ارزش‌های مذهبی» و «غرب‌زده» معرفی می‌کنند.

پس از پیروزی محمد خاتمی در انتخابات ریاست جمهوری هفتم در سال ۱۳۷۶ از نام اصلاح‌طلبان برای نامیدن افراد و گروه‌های هوادار وی استفاده شد. در واکنش به آنان طیف مقابل به مرور از عبارت اصولگرایان برای توصیف خود استفاده کردند.

از سال ۱۳۷۶ تا ۱۳۸۰ جناح اصلاح‌طلبان در همه انتخابات‌ها از مجلس ششم تا شورای اسلامی اول پیروز میدان بود و جناح اصولگرا شکست خورده آن. یکی از نتایج این شکست‌ها تشکیل شورای هماهنگی نیروهای انقلاب اسلامی بود که در این شورا افراد و چهره‌های برتر این جناح با مشارکت فعال، شیوه ورود به انتخابات شوراها را در جلسات متعددی بررسی می‌کردند. پس از رایزنی‌های بسیار سرانجام نام «آبادگران ایران اسلامی» به تصویب رسید و قرار شد محمود احمدی‌نژاد و حسین فدایی دبیر کل جمعیت ایثارگران انقلاب اسلامی مسئولیت انتخاب کاندیداها و هدایت تبلیغ‌ها انتخاباتی را بر عهده بگیرند. با اعلام نتایج شمارش آراء دومین شورای شهر مشخص شد که از اصلاح‌طلبان حتی یک نفر هم به جمع ۱۵ نفره شورا راه نیافته‌اند. علاوه بر تهران ۶۴ درصد کرسی‌های شوراهای شهرستان‌ها هم در اختیار این ائتلاف نوظهور قرار گرفت. با برگزاری انتخابات هفتمین دوره مجلس شورای اسلامی در ۹ اسفند ۱۳۸۲، اکثریت و اقلیت مجلس جای خود را با هم عوض کردند. مجلس هفتم با اکثریتی که حالا خود را اصولگرا می‌نامیدند و اقلیتی اصلاح‌طلب تحت عنوان فراکسیون خط امام تشکیل شد. با آغاز به کار مجلس هفتم کم‌کم نام ائتلاف آبادگران به حاشیه رفت و نام اصولگرایان برجسته شد و به تدریج نام جناح راست به جبهه اصولگرایان تغییر یافت. پس از این جریانات تشکیلاتی دیگر با نام «جمعیت آبادگران عدالت‌خواه ایران اسلامی» اعلام موجودیت کرد. محمود احمدی‌نژاد از این تشکیلات جدید با شعار عدالت‌خواهی در انتخابات ریاست جمهوری نهم پیروز شد. با روی کار آمدن دولت احمدی‌نژاد گفتمان اصولگرایی در سطوح مختلف کشور و مدیریت کلان آن فراگیر شد. پس از آن اکثریت اصولگرایان با نزدیک شدن به انتخابات مجلس هشتم اختلافات جزئی خود را کنار گذاشته و با تشکیل جبهه متحد

اصولگرایان، طیفی وسیع را در کشور تشکیل دادند. انتخابات هشتمین دوره مجلس شورای اسلامی در تاریخ ۲۴ اسفند ۱۳۸۶ در سراسر کشور برگزار شد. و جبهه متحد اصولگرایان توانست به تنهایی قریب به دو سوم کرسی های مجلس را کسب کند. در مرحله اول انتخابات، ۲۹ نامزد اصلاح‌طلب (معادل ۱۴ درصد)، ۱۵۳ نامزد اصولگرا (۷۴/۵ درصد)، ۲۳ نامزد مستقل (۱۱/۵ درصد) به مجلس راه یافتند. در مرحله دوم نیز که در اردیبهشت ۱۳۸۷ برگزار شد ۱۸ نامزد اصلاح‌طلب، ۱۸ نامزد مستقل و ۴۶ نامزد اصولگرا به آن‌ها پیوستند. در این مجلس ۴ فراکسیون (اصولگرایان، جبهه دوم خرداد، پیشرفت و عدالت و مستقل‌ها) تشکیل شدند.

علاوه بر شرایط سیاسی، شرایط اجتماعی و فرهنگی نیز تغییرات عمده‌ای در این دوران داشته است از جمله افزایش تحصیلات به خصوص تحصیلات تکمیلی به ویژه بین دختران و زنان، روند افزایشی اشتغال زنان نسبت به گذشته، افزایش سن ازدواج، افزایش ارتباط‌های جمعی و استفاده از رسانه‌های داخلی و بین‌المللی و رشد استفاده از اینترنت و فضای مجازی از عوامل موثر بر غلبه رویکرد نسبتاً اعتدالی بر مذاکره‌های بوده است؛ چرا که ساختار اجتماعی- فرهنگی دهه هشتاد با توصیفی که از آن شد، گفتمان سنتی بنیادگرا را بر نمی‌تابید.

بحث و نتیجه‌گیری

یافته‌های حاصل از تحلیل متن و تحلیل زمینه مذاکره‌های نمایندگان مجلس هشتم شورای اسلامی نشان می‌دهد که نظم گفتمانی این مجلس در موضوع «خانواده و زنان»، شامل سه گفتمان (سنت‌گرای اصولگرا، سنت‌گرای اعتدالی و نوگرای اصلاح‌طلب) است.

در مجلس فوق، گفتمان «سنت‌گرای اعتدالی» با توجه به بافت و شرایط اجتماعی و حضور اکثریتی در بین مذاکره‌کنندگان، گفتمان مسلط بوده است. این گفتمان توانست بین «گفتمان سنت‌گرای اصولگرا» (به عنوان گفتمان مسلط بر ساختار سیاسی و اقتصادی) و «گفتمان اعتدالی‌گرای سنتی» (به عنوان گفتمان مسلط بر ساختار اعتقادی و عرف اجتماعی) ارتباط برقرار کند و از رویارویی این دو (مثلاً در موضوع ازدواج موقت) جلوگیری نماید.

«گفتمان سنت‌گرای اعتدالی» در مورد اصل وجودی خانواده سخنی به میان نمی‌آورد اما از عوامل تحکیم آن به حفظ حقوق خانواده و تک تک افراد آن، وجود مراکز مشاوره‌ای که نصف اعضای آن زنان باشند و طولانی‌تر شدن روند طلاق تأکید دارد.

شوهر در خانواده سنت‌گرای اعتدالی حق داشتن همسر دائم و نیز همسر موقت (در چارچوب شروطی که مشخص شده است) را دارد. مرد حق طلاق زن به شرط اجازه دادگاه را نیز دارد.

در گفتمان مذکور از دو نوع زن (همسر) نام برده شده است: ۱. زن دائمی و ۲. زن موقت

زن دائمی که رسمی است و مورد پذیرش عرف اجتماعی، حق دریافت نفقه در زمان زندگی مشترک و بعد از طلاق را دارد و نیز حق دریافت اجرت‌المثل و ... . لذا از لحاظ اقتصادی وابسته است. او همچنین حق طلاق توافقی، حق طلاق وکالتی از طرف مرد و طلاق در صورت عسر و حرج را دارد. زن موقت هم می‌تواند در خانواده سنت‌گرای اعتدالی باشد ولی حضور او غیررسمی است و تنها زمانی می‌تواند رسمی گردد که باردار شود و این هم برای حمایت در دوران بارداری و هویت داشتن فرزند حاصل از ازدواج موقت است.

گفتمان سنتی اعتدالی تنها از امکان مادر در ارائه تقاضای دریافت نفقه فرزند به دادگاه صحبت می‌کند و هیچ نظری در مورد وظایف و تکالیف دیگر مادری ارائه نمی‌دهد. فرزندان زن دائم حق تأمین شدن نیازهای مادی شان توسط پدر و حق ملاقات با والدین بعد از جدایی آن‌ها را دارند و تنها حقی که برای این فرزندان تعریف شده، داشتن هویت و شناسنامه برای مشخص شدن پدر است.

به طور کلی در «گفتمان سنت‌گرای اعتدالی» هدف ساخت خانواده‌ای است که اصل آن تک همسری می‌باشد. در آن خانواده قدرت شوهر مطلق نیست بلکه مشروط به شروطی است که دادگاه آن‌ها را مشخص می‌کند، زن اصلی، زن دائمی است و قدرت محدودی به وکالت از شوهر می‌تواند داشته باشد. فرزندان این خانواده در هرم قدرت جایگاهی ندارند.

نمایندگان حامی یا همان عاملیت‌های وابسته به «گفتمان سنت‌گرای اعتدالی»، در موضوع‌های مختلف خانواده بر دال‌های سنتی- مذهبی اشاره و استناد کرده‌اند اما آن‌ها از مواد قانون اساسی برای تکمیل و تایید دیدگاه‌های خود استفاده نکرده‌اند.

نظر شهروندان، خانواده‌ها، زنان، متخصصین علمی در بررسی مواد قانونی مورد تأکید گفتمان سنت-گرای اعتدالی است اما نظام بین‌المللی هیچ جایگاه مثبت و منفی در مستندهای این گفتمان ندارد. درنظم گفتمانی مجلس ۸ شورای اسلامی، گفتمان‌های سنتی بنیادگرا یا اصولگرا، گفتمان سنت‌گرای اعتدالی و گفتمان نوگرای اصلاح‌طلب قابل شناسایی هستند.

با توجه به عاملان سیاسی، اعتبار و در دسترس بودن و توانایی طرد و برجسته‌سازی به عنوان عوامل هژمونیک‌ساز گفتمان‌ها در مجلس ۸ شورای اسلامی گفتمان سنت‌گرای اعتدالی با تکیه بر عاملان سیاسی اصولگرا و اصولگرای معتدل و برجسته‌سازی قرائت اعتدالی از دال‌های سنتی مانند ازدواج موقت و دال‌های نوگرا مانند احترام به نظر شهروندان و طرد قرائت‌های به اصطلاح نوگرایانه (یا به زعم آن‌ها غرب‌گرایانه) و نیز قرائت‌های بنیادگرایانه (یا به زعم آن‌ها غیر مصلحت‌آمیز) و ارائه دلایل مفید بودن این نوع رویکرد در اجرای احکام اسلامی با توجه به شرایط اجتماعی بر اعتبار خود افزود. بنابراین گفتمان سنت‌گرای اعتدالی توانست در مجلس هشتم به گفتمان هژمونیک تبدیل گردد و گفتمان‌های معارضی چون سنت‌گرای بنیادگرا (گفتمان دولت) را به حاشیه راند.

با انقلاب اسلامی، گفتمان سنت‌گرا بر تمامی سطوح ساختاری (خرد، میانه و کلان) تسلط یافت. دهه اول بعد از انقلاب (دهه ۶۰) با این تسلط و هژمونی سپری گشت؛ اما گفتمان عمومی جامعه تحت تأثیر جهانی‌شدن فرهنگ و اقتصاد از طریق رسانه‌ها، آموزش و تحصیلات، ارتباط‌های بیشتر با سفرهای علمی، تجاری و تفریحی به تدریج به قرائت اعتدالی از سنت‌ها روی آورد، به گونه‌ای که از اواخر دهه ۷۰ رویکرد خود را با رأی دادن به اصلاح‌طلبان به نمایش گذاشت. در واقع گفتمان عمومی جامعه در اواخر دهه ۷۰ با شرایط اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی که قبلاً تشریح شده، به گفتمان سنت‌گرای اعتدالی تبدیل شده بود؛ با این حال گفتمان سیاسی مسلط در هیأت حاکمه همچنان سنت‌گرای اصولگرا باقی مانده بود به خصوص با پیروزی محمود احمدی‌نژاد^۱.

با دیالوگ برقرار شده میان گفتمان «سنت‌گرای اصولگرا» و «اعتدال‌گرای سنتی» در میدان مجلس به خصوص در مذاکره‌های لایحه حمایت از خانواده، گفتمان مسلط ساختار میانه قوانین، از «سنت‌گرای اصولگرای» مجالس قبل (به جز مجلس اصلاح‌طلب ششم) به گفتمان «سنت‌گرای اعتدالی» تغییر جهت داد. از علل این تغییر گفتمان می‌توان به اراده ساختار و گفتمان مسلط سیاسی سنتی - مذهبی برای بقا و عدم رویارویی شدید با گفتمان عمومی جامعه اشاره نمود.

منابع

- آقاگل زاده، فردوس. (۱۳۹۴). *تحلیل گفتمان انتقادی*. تهران: انتشارات علمی فرهنگی.
- اسمیت، فیلیپ؛ رایلی، الگزنذر. (۱۳۹۴). *نظریه فرهنگی*. ترجمه: محسن، ثلاثی. تهران: انتشارات علمی.
- الیوت، آنتونی؛ ترنر، برایان. (۱۳۹۳). *برداشت‌هایی در نظریه اجتماعی معاصر*. ترجمه: فرهنگ، ارشاد. تهران: انتشارات جامعه‌شناسان.
- انصارین، نوریه. (۱۳۹۶). *تحلیل جامعه‌شناختی گفتمان‌های خانواده در مجالس قانون‌گذاری ایران از ۱۳۲۰ تا ۱۳۹۵*. پایان‌نامه دکتری.
- حیدری، آرش؛ و نصری، هدایت. (۱۳۸۷). *مسئله آلتوسر*. تهران: نشر مرکز.
- ریتزر، جورج. (۱۳۷۷). *نظریه جامعه‌شناسی در دوران معاصر*. ترجمه: محسن، ثلاثی. تهران: انتشارات علمی.
- سیدمن، آنتونی. (۱۳۸۶). *کشاکش آراء در جامعه‌شناسی*. ترجمه: هادی، جلیلی. تهران: نشر نی.
- فرکلاف، نورمن. (۱۳۷۹). *تحلیل انتقادی گفتمان*. ترجمه: گروه مترجمان. مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها.
- کرایب، یان. (۱۳۹۲). *نظریه‌های اجتماعی مدرن*. ترجمه: عباس، مخبر. تهران: نشر آگه.
- کوهن، آلوین استفورد. (۱۳۸۱). *تئوری‌های انقلاب*. ترجمه: علیرضا، طیب. تهران: نشر قومس.
- گیدنز، آنتونی. (۱۳۹۵). *راه سوم، باز تولید سوسیال دموکراسی*. ترجمه: منوچهر، صبوری کاشانی. تهران: نشر شیرازه.
- میرزاحمدی، علی. (۱۳۹۴). *ساخت گفتمان‌های کنترل اجتماعی مجلس شورای اسلامی (مقایسه روند گفتمانی دوره‌های دوم، ششم و هفتم)*. پایان‌نامه دکتری.
- هال، استوارت. (۱۳۹۳). *معنای فرهنگ و زندگی اجتماعی*. ترجمه: احمد، محمدی. تهران: نشر نی.

۱. علت این پیروزی قهر سیاسی مردم از اصلاح‌طلبان به علت عدم تحقق وعده‌های اقتصادی آنان بود.

یورگنسن، ماریان؛ و فیلیپس، لوئیز. (۱۳۸۹). *نظریه و روش در تحلیل گفتمان*. ترجمه: هادی، جلیلی. تهران: نشر نی.
 ----(۱۳۹۴). *لوح مشروح (متن قابل جستجوی مشروح مذاکره‌های مجالس شورای ملی و اسلامی)*. تهران: کتابخانه
 موزه مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی. مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی.

Bourdieu, Pierre. (1996). **The Social Nobility**. Cambridge: Polity Press.

Giddens, Anthony. (1984). **The Constitution of Society**. Cambridge: Polity Press.

Hall, Stuart. (1997). **Representation: cultural representations and signifying practices**.
 London Thousand Oaks. California: Sage in association with the Open University.
 ISBN 9780761954323.